

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงแสดงความห่วงใยถึงเรื่องปัญหาของราษฎรในพื้นที่ต่างๆ ที่เป็นแนวชายแดนประเทศไทยและในเขตพื้นที่ภาคเหนือซึ่งพระองค์ทรงเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรและทรงรับทราบข้อปัญหาต่างๆ ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ความว่า “...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ทรงเป็นห่วงความมั่นคงตามแนวชายแดน ทรงเป็นห่วงว่าราษฎรชาวเขาในพื้นที่ห่างไกลฝ่ายตรงข้ามที่ไม่หวังดีต่อประเทศเขาจะใกล้ชิดคนเหล่านี้มากกว่าเราถ้าเราไม่ใกล้ชิดเขา เขาก็จะมายุยงส่งเสริมเขาเป็นอื่นเราก็กลำบากจะต้องรักษาคนเหล่านี้ไว้จะต้องรักษาประเทศชาติไว้ รักษาคน รักษาประเทศ ทหารก็ดี ตำรวจชายแดนก็ดี หรือกรมป่าไม้ก็ดี ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ตลอดเวลาถ้าราษฎรที่อยู่ตลอดเวลาเขามีความสำนึกเป็นไทยเขารักประเทศไทยเขาห่วงแหนแผ่นดินเขาก็จะเป็น “ขาม” ที่ดี คนเหล่านี้เขาอยู่ได้เขาต้องรักเขาเชื่อถือเราเพราะฉะนั้นจึงให้สร้างบ้านเล็กในป่าใหญ่ บ้านเล็กคือสร้างเล็กๆ เพื่อไม่ให้ป่าเสียหาย...” เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2542 สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ ได้มีพระราชกระแสรับสั่งพระราชทานแก่ผู้บัญชาการทหารบกและคณะที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ ความว่า “...ให้หน่วยงานราชการต่าง ๆ ดำเนินการช่วยเหลือราษฎรชาวเขา ด้วยการให้ที่อยู่อาศัยและที่ดินกินในพื้นที่เดิมโดยไม่ต้องอพยพมายังพื้นที่ราบเพื่อให้ราษฎรได้อาศัยในถิ่นฐานเดิม สามารถดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีเดิมที่บรรพบุรุษได้ปฏิบัติมา ภายใต้การช่วยเหลืออย่างใกล้ชิดและสามารถควบคุมประชากรได้ด้วยการให้ความรู้การปลูกจิตสำนึกความเป็นไทยและการปฏิบัติตามกฎหมายไทย ตลอดจนการให้ราษฎรชาวไทยภูเขาได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำลำธารและการให้ความร่วมมือกับทางราชการในการช่วยเหลือด้านความมั่นคง...” (กรมประมง, 2551)

เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2545 สมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถได้เสด็จทอดพระเนตรพื้นที่บริเวณคอยคำ อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเตรียมการจัดตั้งโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่บริเวณคอยคำ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตราษฎรและสร้างความมั่นคงตามแนวชายแดนของประเทศไทยให้คนอยู่กับป่าอย่างยั่งยืนหน่วยงานราชการต่างๆ ได้เข้าร่วมดำเนินงานสนองพระราชเสาวนีย์และสร้างกรอบแนวคิดการพัฒนาเพื่อสร้างชุมชนให้มีความเข้ม (มีอาหาร) อุ่น (มีความสามัคคี) และอุดมการณ์ (มีสำนึกความเป็นคนไทย) (กรมอุทยานสัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2546)

ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ที่ปรับเปลี่ยนเร็วและ
 สลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นจำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่เหมาะสมโดยเสริมสร้าง
 ความแข็งแกร่งของโครงสร้างของระบบต่าง ๆ ภายในประเทศให้มีศักยภาพ สร้างฐานความรู้ให้
 เป็นภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้อย่างรู้เท่าทันควบคู่ไปกับการกระจายการพัฒนาที่เป็น
 ธรรมและเสริมสร้างความเท่าเทียมกันของกลุ่มคนในสังคมและความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น
 พร้อมทั้งฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้คงความสมบูรณ์เป็น
 รากฐานของการพัฒนาที่มั่นคงและเป็นฐานการดำรงชีวิตของชุมชนและสังคมไทย (ปรารธนา และ
 ปฏิภาณ, ม.ป.ป.)

จากกรอบแนวคิดการพัฒนาของโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริของ
 คำ ที่ต้องการให้ราษฎรมีแหล่งอาหารเพียงพอ มีความสามัคคีและมีสำนึกความเป็นคนไทย สามารถ
 ดำรงชีพอยู่ร่วมกับป่าโดยอาศัยพืชพันธุ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้แหล่งอาหารที่สำคัญอันหนึ่งนั้นคือ
 ทรัพยากรประมงในลำน้ำแม่หาดซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่ชุมชนใช้ประโยชน์ การสร้างกระบวนการ
 จัดการทรัพยากรประมงจะทำให้เกิดความอึดคือมีแหล่งอาหารที่ยั่งยืนเพียงพอที่จะเสริมสร้างให้
 ชุมชนมีความพออยู่พอกิน มีความอุ่น โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการของชุมชนและ
 นำไปสู่อุดมการณ์แห่งสำนึกความเป็นคนไทย การรักถิ่นฐานและการหวงแหนทรัพยากร ดังนั้น
 การศึกษาวิจัยจึงเป็นการศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงและรูปแบบการทำการ
 ประมงตามวิถีชีวิตของชุมชน สภาวะแวดล้อมของแหล่งน้ำ ชนิดและการแพร่กระจายของสัตว์น้ำ
 การจัดการแหล่งน้ำให้เกิดประโยชน์ทางการประมงและนำข้อมูลจากการศึกษามาใช้เป็นแนว
 ทางการสร้างควมมั่นคงด้านแหล่งอาหารของชุมชนเพื่อพัฒนาตามแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจ
 พอเพียงให้ชุมชนพึ่งตนเองลดการพึ่งพาจากภายนอกและพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป

ประเด็นวิจัย (โจทย์วิจัย)

เนื่องจากชุมชนก่อตั้งจากการอาสาสมัครกลุ่มราษฎรที่ประกอบด้วยราษฎรจำนวน
 4 กลุ่มชาติพันธุ์ คืออาข่า ลีซอ กระเหรี่ยงและมูเซอ เป็นชุมชนใหม่ มีความแตกต่างของวิธีการ
 ดำรงชีวิตตามลักษณะสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ การจัดตั้งโครงการเป็นไปในลักษณะของ
 การทดลองเพื่อให้คนอยู่กับป่าโดยอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร ดูแลรักษาป่าต้นน้ำลำธารและการให้
 ความร่วมมือกับทางราชการในการช่วยเหลือด้านความมั่นคง โดยมีหน่วยงานต่างๆ เข้าไปให้
 การช่วยเหลือในการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ พัฒนาระบบสาธารณสุขปลอดภัยขั้นพื้นฐาน ให้การศึกษา
 การสาธารณสุข และส่งเสริมในด้านความมั่นคง ทั้งนี้ลักษณะการเข้าไปให้การช่วยเหลือราษฎรเป็น

การให้ปัจจัยจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ จึงเกิดประเด็นคำถามว่าจะทำอย่างไรให้เกิดการจัดการทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติในพื้นที่ ให้มีผลผลิตจากการทำการประมงเพิ่มขึ้นและมีการใช้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างทางกายภาพ เคมีและชีวภาพของระบบนิเวศทางประมงในลำห้วยแม่หาดพื้นที่โครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอยดำโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
2. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
3. เพื่อสร้างกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

1.1 ด้านสภาพภูมิประเทศของลำห้วยแม่หาด โดยการตรวจสอบจากแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1 : 50,000 และแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศของลำน้ำแม่หาดตลอดพื้นที่โครงการฯ วัดระยะทาง ความกว้าง และความลึกของลำห้วย ลักษณะพื้นที่ท้องน้ำ ความเร็วของกระแสน้ำ

1.2 ด้านกายภาพและเคมี ได้แก่ อุณหภูมิของน้ำ(Water temperature) อุณหภูมิอากาศ(Air temperature) ค่าความโปร่งแสง(Transparency) คุณสมบัติของน้ำทางด้านเคมี ได้แก่ ค่า pH ปริมาณแอมโมเนียไนโตรเจน($\text{NH}_3\text{-N}$) ค่าความเป็นด่าง(Alkalinity) ค่าความกระด้างของน้ำ(Hardness)และปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ (Dissolve Oxygen :DO)

1.3 ด้านโครงสร้างทางชีวภาพของระบบนิเวศทางประมง ได้แก่ ชนิด และปริมาณสัตว์น้ำ ชนิดและปริมาณสัตว์หน้าดิน(Benthic fauna) ชนิด และปริมาณพืชพรรณริมน้ำ และพรรณไม้น้ำ

1.4 ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ การวางแผนการดำเนินงาน การวิเคราะห์ และหาแนวทางการแก้ปัญหา การร่วมดำเนินงานสำรวจทรัพยากรประมง การรับประโยชน์และการติดตามผลการดำเนินงาน

1.5 ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดของชุมชน

1.6 ด้านกฎระเบียบชุมชน ที่เกี่ยวข้องด้านการประมง

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

2.1 ลำน้ำแม่หาดส่วนที่ไหลผ่านพื้นที่โครงการฯ จากส่วนเหนือหมู่บ้านจนถึงส่วนท้ายหมู่บ้าน ระยะทาง 4 กิโลเมตร

2.2 บ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอดคำ หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ในแผนที่ของกรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1:50,000 ระบายที่ 4648 II และ 4748 III

3. ขอบเขตด้านประชากร

ราษฎรในโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอดคำ หมู่ที่ 7 ตำบลเมืองแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประกอบด้วยราษฎร 4 กลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ อาข่า ลีซอ กระเหรี่ยงและมูเซอ จำนวนทั้งสิ้น 13 ครัวเรือน และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่ประจำในพื้นที่จำนวน 9 ครัวเรือน

4. ขอบเขตด้านเวลา

ตอนที่ 1 การรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน

ระหว่างเดือนมิถุนายน 2551 ถึงเดือนกรกฎาคม 2552 ประกอบด้วยการวางแผนการทดลองและการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานด้านระบบนิเวศน์ประมงของลำน้ำแม่หาดโดยการสำรวจสถานะแวดล้อมของแหล่งน้ำ ชนิดและการแพร่กระจายของทรัพยากรประมง

ตอนที่ 2 การดำเนินการวิจัย

ระหว่างเดือน สิงหาคม 2552 ถึงเดือน สิงหาคม 2553 ประกอบด้วยการประชุมชี้แจงการวิจัย การร่วมกับชุมชนรวบรวมข้อมูลด้านระบบนิเวศน์ประมงของลำน้ำแม่หาดโดยการสำรวจสถานะแวดล้อมของแหล่งน้ำ ชนิดและการแพร่กระจายของทรัพยากรประมง การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชน การร่วมกับชุมชนในวิเคราะห์สถานการณ์การหาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงและการสรุปและนำเสนอผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอยคำ ทราบสถานะของทรัพยากรประมง โครงสร้างทางกายภาพ เคมีและชีวภาพของระบบนิเวศทางประมง ทำให้สามารถวิเคราะห์แนวโน้มของปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตร่วมกันได้
2. ชุมชนโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอยคำ ได้รูปแบบและวิธีการในการสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรประมงอย่างมีส่วนร่วม
3. ชุมชนโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอยคำ สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงให้เป็นแหล่งอาหารที่มั่นคงนำไปสู่แนวทางการพึ่งตนเองทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถอยู่กับป่าได้อย่างเกื้อกูลกัน

สมมุติฐานการวิจัย

ผู้วิจัยคิดว่ากระบวนการมีส่วนร่วมจะช่วยให้ชุมชนมีการสร้างกฎระเบียบและการรวมกลุ่ม ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรประมง ทำให้มีการเพิ่มผลผลิตจากการทำการประมงและมีการใช้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นได้ ซึ่งจะนำไปสู่แนวทางการพัฒนาให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

นิยามศัพท์

เพื่อให้งานวิจัยฉบับนี้มีขอบเขตที่ชัดเจนและมีความเข้าใจที่ถูกต้องในความหมายของศัพท์ที่ใช้จึงกำหนดความหมายเฉพาะไว้ดังนี้

การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอยคำ มีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงาน การตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ไขปัญหา การร่วมรับผลประโยชน์และการร่วมประเมินผลการจัดการทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดในเขตพื้นที่ชุมชน

การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดในเขตพื้นที่ชุมชนโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริคอยคำ ด้วยการก่อให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุดและมีการกระจายการใช้ประโยชน์ให้แก่ผู้ที่อาศัยในชุมชนโดยทั่วถึง

การใช้ประโยชน์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรประมงเพื่อเป็นอาหารและการจำหน่ายเป็นรายได้

การติดตามเปลี่ยนแปลง หมายถึง การติดตามการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางกายภาพ เคมีและชีวภาพของลำห้วยแม่หาด การใช้ประโยชน์ทรัพยากรประมงของชุมชน และพัฒนาการของชุมชน เปรียบเทียบผลก่อนและภายหลังการเกิดกระบวนการจัดการในช่วงเวลาฤดูกาลที่กำหนด

โครงสร้างทางกายภาพของระบบนิเวศทางประมง หมายถึง สภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ สิ่งแวดล้อมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ ได้แก่ อุณหภูมิของน้ำ ความกว้างลำห้วย ระดับความลึกน้ำ ความเร็วของกระแสน้ำ และลักษณะพื้นที่ท้องน้ำ เป็นต้น

โครงสร้างทางเคมีของระบบนิเวศทางประมง หมายถึง คุณสมบัติทางเคมีของน้ำในลำห้วยแม่หาด ได้แก่ ปริมาณออกซิเจนที่ละลายในน้ำ ความเป็นกรดด่างของน้ำ (pH) ความเป็นด่าง ความกระด้าง และแอมโมเนียไนโตรเจนที่ละลายในน้ำ เป็นต้น

โครงสร้างทางชีวภาพของระบบนิเวศทางประมง หมายถึง ชนิดและปริมาณของสัตว์น้ำ และสิ่งมีชีวิตอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำ ได้แก่ พรรณไม้น้ำ และสัตว์พื้นท้องน้ำ

สัตว์น้ำ หมายถึง พันธุ์สัตว์น้ำชนิดต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในลำห้วยแม่หาด ได้แก่ สัตว์น้ำกลุ่มปลา สัตว์มีกระดูกงูจำพวกปลา กุ้ง และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น กบ เขียด ปาด เป็นต้น

พรรณไม้น้ำ หมายถึง พืชพรรณต่างๆ ที่สำรวจพบในน้ำและริมน้ำ ได้แก่ พืชชายน้ำ เช่น กกน้ำ กล้วยน้ำ พืชลอยน้ำ เช่น จอก ผักตบชวา และพืชใต้น้ำ เช่น สาหร่าย รวมถึงพืชน้ำขึ้นต่ำ (Benthic algae) เช่น ตะไคร่น้ำ และแพลงก์ตอนพืช เช่น เทา เป็นต้น

สัตว์พื้นท้องน้ำ หมายถึง สัตว์ขนาดเล็ก เช่น ไส้เดือน หนอน แมลง หรือตัวอ่อนของแมลง ที่สำรวจพบในลำน้ำ เช่น ตัวอ่อนแมลงปอ ตัวอ่อนแมลงชีปะขาว รวมถึงหอย และลูกกุ้งขนาดเล็ก ที่เป็นอาหารของสัตว์น้ำในห่วงโซ่อาหาร

ทรัพยากรประมง หมายถึง พันธุ์สัตว์น้ำชนิดต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในลำห้วยแม่หาด พืชพรรณต่างๆ ที่สำรวจพบในน้ำและริมน้ำ สัตว์พื้นท้องน้ำที่สำรวจพบในลำน้ำ

การจัดการทรัพยากรประมง หมายถึง การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ การสำรวจข้อมูลพื้นฐาน การสำรวจข้อมูลของทรัพยากรประมง การร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาชุมชน จนไปสู่ขั้นตอนการหารูปแบบร่วมรับผลประโยชน์และร่วมประเมินผลการจัดการทรัพยากรประมง วิธีการจัดการทรัพยากรประมงร่วมกัน

กฎระเบียบ หมายถึงขอบเขตและข้อจำกัดในการปฏิบัติและการลงโทษผู้ละเมิด
ขอบเขตและข้อจำกัดในการปฏิบัติการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในลำห้วยแม่หาดในเขตพื้นที่
ชุมชนโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ตามพระราชดำริอดำ